

Лариса НАЛИВАЙКО

проректор Дніпропетровського
державного університету
внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна),
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Ольга ЧЕПІК-ТРЕГУБЕНКО

доцент кафедри загальноправових
дисциплін Дніпропетровського
державного університету
внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна),
кандидат юридичних наук

**ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У ПРАКТИЦІ
МІЖНАРОДНИХ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ СУДІВ**

Розвиток та функціонування сучасних держав світу відбувається на основі принципів права, первинну роль серед яких відіграє принцип верховенства права. Разом із тим, суттєвою проблемою у цій сфері є подекуди імітація владними структурами застосування цього принципу та діяльність відповідно до його змісту. Тож, дослідження принципу верховенства права, що лежить в основі концепції правової держави в Україні, залишається однією з найбільш актуальних тем для дослідників у сфері філософії, соціології, правознавства та ін., а також для впровадження її основних ідей органами публічної влади, враховуючи позитивний досвід інших країн, та іншими суб'єктами у різні сфери діяльності держави.

Верховенство права як складне та багатогранне явище досить часто ставало предметом пізнання у працях вітчизняних та зарубіжних науковців за різноманітними напрямками. Вагомий внесок у вивчення різних аспектів принципу верховенства права здійснили такі науковці: Т. Багрій, Ю. Битяк, С. Бобровник, В. Кампо, М. Кельман, М. Козюбра, А. Колодій, В. Копейчиков, О. Копиленко, В. Костицький, М. Костицький, В. Кравченко, В. Лемак, С. Максимов, Н. Оніщенко, О. Петришин, В. Погорілко, С. Погребняк, П. Рабінович, Д. Савенко, М. Самбор, А. Селіванов, С. Сergyogin, О. Уварова, С. Шевчук, Ю. Шемшученко та ін. На особливу увагу заслуговує монографія С. Головатого «Верховенство права», що була видана у трьох книгах (2006 р.). Наукова праця й донині є першим та залишається поки що єдиним системним дослідженням проблеми верховенства права. Незважаючи на особливо високу увагу з боку дослідників до проблематики верховенства права, вона з часом стає лише ще більше актуальною. Особливо це виражається в активному використанні

принципу верховенства права у судовій практиці.

Попри те, що конституційний принцип верховенства права офіційно було закріплено ще 1996 р. у зв'язку з прийняттям Основного Закону України, його інтерпретація та варіативність реалізації в Україні продовжують залишатися актуальною проблемою. Аналогічною є ситуація і в юридичній науці зарубіжних країн [1, с. 287–288]. Якщо говорити про демократичний вектор розвитку Української держави, то реалізація принципу верховенства права у діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, співробітництво з громадянським суспільством на засадах верховенства права наразі має провідне значення.

В умовах високої динамічності розвитку суспільства виникають нові засади життя, які повинні підпорядковуватися правовому регулюванню та бути унормовані згідно з принципом верховенства права [2, с. 25]. У понятті верховенства права переплітаються правові та політичні, культурні й етичні мотиви, внутрішньодержавні та міжнародні, національні, цивілізаційні й загальнолюдські аспекти, наукова істина і цінності добра і справедливості, досягнення правової теорії та практичний юридичний досвід, правові ідеї і здоровий глузд [3, с. 7]. Важливо акцентувати, що поняття «верховенство права» має різноманітні тлумачення. Але його необхідно відрізнити від суто формальної концепції, відповідно до якої будь-яка дія державного посадовця, на яку його уповноважено законом, має відповідати вимогам закону [4]. Принцип верховенства права – категорія, що містить багато різних складових, серед яких провідна роль належить Конституції (верховенство Конституції), що дозволяє забезпечувати сучасний український правопорядок.

П. Рабінович стверджує, що верховенство права – це, по-перше, не стільки верховенство, так би мовити, статичних, «природних» прав людини, скільки їх реалізація, узгоджена з такими ж правами інших індивідів, людських спільнот, об'єднань й усього суспільства; а по-друге, реалізація не тільки таких прав, а й «природних» обов'язків [5, с. 20]. Перевірка будь-яких норм чи дій щодо їх відповідності правам людини здійснюється шляхом їх порівняльного аналізу з положеннями Конституції, а пряма дія конституційних норм є підставою найдоступнішого для громадянина судового захисту своїх порушених прав [6, с. 52; 7]. Сьогодні суди різних рівнів активно застосовують у практиці принцип верховенства права. В аспекті цього важливо звернутись до практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та до національної судової практики.

Так, у п. 55 рішення ЄСПЛ у справі «Класс та інші проти Німеччини» від 06 вересня 1978 р. наголошено, що із принципу верховенства права випливає, зокрема, що втручання органів виконавчої влади у права людини має підлягати ефективному нагляду, який, як правило, повинна забезпечувати судова влада. Щонайменше це має бути судовий нагляд, який найкращим чином забезпечує гарантії незалежності, безсторонності та

належної правової процедури. Суд вважає, що у сфері, яка надає, в окремих справах, такі великі можливості для зловживань, котрі можуть призводити до шкідливих наслідків для демократичного суспільства загалом, у принципі функцію наглядового контролю доцільно доручати судді (п. 56 абз. 2 рішення). Ця ж теза приведена і у рішенні у справі «Волохи проти України». У справі «Броуган та інші проти Сполученого Королівства» і «Алтай проти Туреччини» Суд зазначив, що згідно з принципом верховенства права судовий контроль за діяльністю влади є одним з основоположних принципів демократичного суспільства [8]. Таким чином, ЄСПЛ, розглядаючи справи та застосовуючи принцип верховенства права, суттєву увагу приділяє саме контролю як способу вираження досліджуваного принципу.

У рішенні ЄСПЛ у справі «Щокін проти України» від 3 жовтня 2013 р. принцип верховенства права розглянуто в контексті якості законодавства, що пропорційно впливає на стан забезпечення прав та свобод людини і громадянина. У рішенні визначено, що «верховенство права, один із основоположних принципів демократичного суспільства, притаманний усім статтям Конвенції (п. 50); спосіб, в який тлумачиться і застосовується національне законодавство, повинен відповідати «якості закону», вимагаючи, щоб він був доступним для зацікавлених осіб, чітким та передбачуваним у своєму застосуванні (п. 51); відсутність в національному законодавстві необхідної чіткості та точності, які передбачали можливість різного тлумачення..., порушує вимогу «якості закону», передбачену Конвенцією, та не забезпечує адекватний захист від свавільного втручання публічних органів державної влади у майнові права заявника (п. 56) [9].

Варто зауважити, що принцип верховенства права є одним із найчастіше згадуваних правових явищ у рішеннях Конституційного Суду України. Так, у рішенні від 2 листопада від 2004 р. у справі про призначення судом більш м'якого покарання наголошено, що верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо [10]. У рішенні у справі за конституційною скаргою від 18 червня 2020 р. Суд наголошує, що верховенство права (правовладдя) як невідокремний елемент системи цінностей, що їх покладено в основу сучасного європейського правопорядку, належить до тріади принципів спільної спадщини європейських народів поряд із такими її складниками, як правдива демократія й людські права [11]. Верховенство права, демократія та права людини – є тими елементами, які було покладено в основу фундаменту створення Ради Європи та сьогодні ефективно захищаються, зокрема права та свободи багатьох людей, у межах діяльності Європейського суду з прав людини. Принцип верховенства права є тим системоутворюючим явищем, що об'єднує основоположні принципи, згідно яких має функціонувати сучасна правова держава.

Що стосується діяльності Верховного Суду та інших судів системи судоустрою, варто навести наступний приклад. У Постанові Верховного Суду від 16 травня 2018 р. міститься правова позиція щодо захисту добросовісного іпотекодержателя: «Добросовісність (п. 6 ст. 3 ЦК) – це певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення. Банк як добросовісний іпотекодержатель, який поклався на дані реєстру прав на нерухомість, про те, що ОСОБА_9 був одноособовим власником житлового будинку, і тому уклав договір іпотеки. У такій ситуації відмова у задоволенні позову про звернення стягнення на предмет іпотеки суперечить захисту інтересів добросовісного іпотекодержателя» [12]. Тож, у наведеній правовій позиції суду добросовісність розглянуто як елемент принципу верховенства права.

Таким чином, формування такої моделі держави, яка б функціонувала на засадах верховенства права – явище складне та довготривале, що потребує системних, послідовних, змістовно якісних політико-правових, соціально-економічних, духовно-культурних модернізацій. У контексті цього принцип верховенства права, першочергово, необхідно розглядати як спосіб взаємодії людини, громадянського суспільства та держави. Верховенство права – явище динамічне; наповнене ідеями справедливості, доброчесності, розумності, рівності кожного перед законом. У системі загальних принципів права принцип верховенства права має провідне, інтегральне, системоутворююче значення для розвитку правової держави та громадянського суспільства. Використання у практиці міжнародних та національних судів принципу верховенства права спрямоване на утвердження прав та свобод людини, що до того ж відіграє важливу роль у забезпеченні довіри громадськості до судів.

---

1. Правова доктрина України: у 5 т. Загальнотеоретична та історична юриспруденція. В. Я. Тацій, О.Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін.; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2013. Т. 1. 976 с.

2. Богачова Л. Л., Сліпачик А. І., Никонюк А. П. Застосування принципу верховенства права в судовій практиці. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Юридичні науки.* 2021. № 4 (2). С. 23–30.

3. Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи. *Право України.* 2010. № 3. С. 6–18.

4. Головатий С. П. Верховенство права: монографія: у 3 кн. Київ: Фенікс, 2006. Кн. 1: Від ідеї – до доктрини. 2006. С. IX–XLI, 622 с.

5. Рабінович П. Верховенство права як соціально-природний феномен (контури ідеалу). *Право України.* 2010. № 3. С. 19–23.

6. Цвік М. В. Верховенство права в контексті прав людини // *Актуальні проблеми формування правової держави в Україні. До 50-річчя Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч.* Харків, 2000. Ч. 1. С. 49–53.

7. Хаустова М. Г. Верховенство права – як основоположний принцип правової системи України в умовах модернізації. *Вісник Харківського національного університету*

імені В. Н. Каразіна. Серія: Право. 2013. № 1062, Вип. 14. С. 22–26.

8. Ухвала у справі № 757/1631/22-к від 02 лютого 2022 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103047198>.

9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шокін проти України» від 3 жовтня 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text.

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. *Голос України*. 2005. № 3.

11. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213–VIII від 18 червня 2020 року № 5-р(П)/2020. *Вісник Конституційного Суду України*. 2020. № 4. С. 62.

12. Постанова Верховного Суду України у справа № 449/1154/14 від 16 травня 2018 р. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/74536892>.

Вікторія САВІЩЕНКО

директор Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна),
доктор юридичних наук,
кандидат педагогічних наук, доцент

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕОНТОЛОГІЇ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Нові реалії функціонування економіки зумовлюють потребу в підвищенні уваги до професії як соціокультурного, психологічного, деонтологічного і правового феномену. У професії виявляється соціальна функція людини, її роль як особистості. Гострота проблеми поглинання духовності людини особливо небезпечна для професій, покликаним яких є одвічні цінності і функції: захищати справедливість, свободу, мир, виховувати дітей, лікувати, будувати державу.

Наукові розвідки учених присвячені осмисленню концептуальних засад професійної деонтології: аналізу деонтологічних проблем юридичної діяльності (С. Алексєєв, М. Айзенберг, О. Бандурка, І. Бенедик, В. Власюк, Є. Гіда, В. Горшенєв, С. Гусарєв, В. Комаров, О. Скакун, С. Сливка, В. Сокурєнко, О. Тихомиров, В. Черней, Є. Шмоткін та ін.); вивченню парадигм формування правової культури та компетентності майбутніх правоохоронців (В. Ільїна, М. Підберезський, В. Рижиков, О. Федорєнко,